

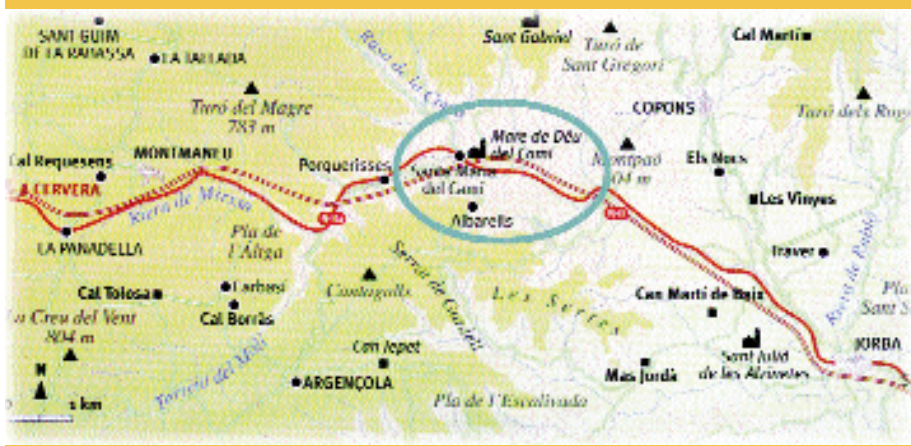
Una llengua afaïçonada per la història

XAVIER RULL (Universitat Rovira i Virgili)

Sovint ens mirem la llengua com si fos un producte exclusivament gramatical. Certament, és un producte essencialment gramatical; però hi ha elements lingüístics que solament s'expliquen pels avatars històrics que ha viscut la societat que parla aquella llengua. No és cap casualitat

població anomenats *el Lligallo del Gànguil* i *el Lligallo del Roig*, noms que evocuen l'existència d'aquestes rutes, avui pràcticament desusades. Semblantment, a la conca d'Òdena trobem dues localitats anomenades *Vilanova del Camí* i *Santa Maria del Camí*. En tots dos casos el mot *camí* fa

sulmans en els segles XI-XII. Un altre exemple és el de les poblacions de *Sarral* (Conca de Barberà) i *la Ral* (poble de Sant Pau de Segúries, Ripollès), el nom de les quals evidencia la fundació reial d'aquestes poblacions. És a dir, *Sarral* (antigament *sa Real*, amb l'article salat que trobem avui a les

que anomenem el vàter *can Felip*: sense la Guerra de Successió (1700-1715) i la repressió posterior del rei Felip V, aquest apel·latiu no tindria sentit. Semblantment, no diríem que algú té un comportament *vandàlic* si els vàndals (un poble germànic que va penetrar a l'Imperi Romà) no s'hagués caracteritzat per la seva ferotgia. Per tant, algunes solucions lingüístiques s'expliquen pels fets històrics que han tingut lloc al llarg del temps.

La toponímia (els noms de lloc) pot ser un testimoni lingüístic de la incidència de les activitats econòmiques, urbanístiques, socials o polítiques sobre el territori. Així, les rutes importants són un element destacat del paisatge i de la concepció territorial d'un país. Per això, no és estrany que l'existència d'una via de comunicació sigui determinant per a la configuració d'un topònim. Per exemple, el camí ramader s'anomena, a les Terres de l'Ebre, *Lligallo* (terme que també designa l'agrupació de ramaders que utilitzen un camí ramader). Al municipi de Camarles (Baix Ebre) hi ha dos nuclis de

referència a la ruta de Barcelona a Lleida passant per Igualada, i, per tant, evidencia l'existència d'aquesta ruta en temps pretèrits (una dada, d'altra banda, ja coneguda pels historiadors). Es pot afirmar, doncs, que l'actual autovia A-2 (que va de Barcelona a Lleida passant per Martorell, el Bruc, Igualada, Cervera, Tàrraga i Mollerussa) és l'hereva d'aquest camí (si és que no ho considerem el mateix camí, adaptat a les necessitats logístiques actuals). Tenim, finalment, l'exemple del poble de *Tírvia* (Pallars Sobirà), que deu el seu nom a l'existència de tres rutes que es trobaven: la que mena a la vall Ferrera, la que mena a la vall de Cardós i la que mena a Llavorsí. El topònim *Tírvia* és una evolució del llatí *Trívia* 'tres camins, tres vies'.

L'ordenament territorial també deixa la seva petja en la toponímia. Si hi ha pobles que es diuen *Castellví de la Marca* (per oposició a *Castellví de Rosanes*) o *Montbrió de la Marca* (per oposició a *Montbrió del Camp*) és perquè es troben situats a l'antiga *marca*, la frontera entre cristians i mu-

Illes) i *la Ral* significaven 'la (vila) reial'¹. Per la seva magnitud, l'illa d'Eivissa és l'exemple més destacat d'incidència en el llenguatge d'una decisió sociourbanística. En aquesta illa, gairebé tots els noms de municipis –llevat del de la vila d'Eivissa– són hagiòtopònims (noms de sants): *Sant Antoni de Portmany*, *Sant Joan de Labritja*, *Sant Miquel de Balansat*, *Santa Eulària des Riu* (això és extensible a l'illa de Formentera, on hi ha la població de *Sant Francesc de Formentera* o *Sant Francesc Xavier*, si bé no és el nom del municipi). La raó és que el poblament a l'illa d'Eivissa era –i encara és en part– molt dispers, amb l'única excepció de la vila d'Eivissa (per això popularment s'anomena *Vila*). En el segle XVIII, el primer bisbe de l'illa, Manuel Abad, va ordenar d'edificar diverses esglésies perquè la població illenca pogués assistir a missa; posteriorment, a l'entorn d'algunes d'aquestes esglésies hom hi va anar fent edificis, de manera que van sorgir els actuals pobles eivissencs, els quals van agafar el nom del

¹ En el cas de *la Ral*, el poble va ser creat expressament pel rei Jaume I com a eina de control sobre el territori, en competència amb Camprodon.

sant al qual anava dedicada l'església. Només han romàs algunes esglésies a l'interior de l'illa d'Eivissa que no han desenvolupat nuclis urbans al seu voltant. Sense aquest procés d'assentament demogràfic motivat per la implantació d'esglésies, la toponímia eivissenca i formenterica potser hauria seguit una altra evolució².

Les activitats econòmiques antigues també han deixat el seu rastre en la toponímia. Per exemple, les urbanit-

dorra). Aquestes paraules fan referència a espais construïts o simplement tancats on es tenien els ramats. Però actualment s'utilitzen també amb un altre significat. Així, avui dia una *borda* és un restaurant típic de l'Alt Pirineu (sovint hom ha reaprofitat una antiga borda i hi ha posat un restaurant). Alhora, una *pleta* és una urbanització de segona residència, generalment amb voluntat de tipicitat alt-pirinenca pel que fa als elements constructius³. En

hi ha diversos sindicats agrícoles cooperatius especialment destinats a l'elaboració i a l'emmagatzematge de vi⁴ –per tant, cellers– que tenen uns trets arquitectònics específics. Són cellers modernistes, construïts aproximadament entre els anys 1910 i 1920 i dissenyats per arquitectes com Cèsar Martinell (deixeble de Gaudí) i altres. Tenen en comú el seu estil arquitectònic, característic, així com la grandària de les naus⁵. Aquests cellers

Eivissa: Parc Natural de ses Salines amb l'església de Sant Francesc de s'Estany

zacions o els caserius anomenats *les Salines* o *ses Salines* (Montsià, Menorca, Eivissa, Formentera) o el poble de *Gerri de la Sal* (Pallars Sobirà) deuen el seu nom a les plantes d'extracció de sal. I el poble anomenat *el Barcarès* (Rosselló) evoca l'indret de platja on s'estacionaven les barques de pesca.

Quant al vocabulari comú, també trobem elements que s'han d'explicar des d'una òptica socioeconòmica o històrica. És el cas dels mots *borda* i *pleta*, propis de l'Alt Pirineu (Alta Ribagorça, Pallars Sobirà, Pallars Jussà, Alt Urgell, Cerdanya i Principat d'An-

ambdós casos, els mots *borda* i *pleta* s'han reintegrat al vocabulari comú amb el nou significat: al Principat d'Andorra és perfectament possible sentir *Demà anem a sopar en una borda* o *En aquesta zona hi volen fer (o construir) una pleta* (en aquestes dues frases, *borda* i *pleta* ja únicament tenen el significat nou, i en el segon cas, fins i tot és possible que no hi hagués abans cap pleta tradicional a l'indret que es vol urbanitzar).

Un altre exemple d'innovació semàntica és el terme *catedral del vi*. A les comarques interiors tarragonines

modernistes de gran capacitat es troben concentrats en dues zones de Catalunya: d'una banda, la Conca de Barberà i l'Alt Camp; i, de l'altra, el Priorat i la Terra Alta⁶. Aquests edificis reben el nom de *catedrals del vi*. L'apel·latiu s'explica sobretot per les dimensions d'aquests edificis i per l'estètica (concretament, la façana i les voltes del sostre). Sembla que va ser l'escriptor Àngel Guimerà qui va batejar amb l'expressió *catedrals del vi* aquests edificis. Es tracta d'una expressió no tan sols de gran plasticitat, sinó també concordant amb el geni de la

² Informació extreta de l'opuscle *Eivissa i Formentera. La història. La terra. La gent*, de Marià Mayans i Marí (publicat per l'editorial Mediterrània en 1993). Aquesta explicació és, de fet, extensible a moltes altres poblacions de Catalunya, com ara *Sant Feliu de Llobregat* (Baix Llobregat) o *Sant Cugat del Vallès* (Vallès Occidental). L'exemple d'Eivissa, però, és destacable perquè s'ha produït modernament i de cop.

³ D'exemples n'hi ha molts. Hi ha la pleta de Soldeu (vora Soldeu, Principat d'Andorra), la pleta de Saga (vora Puigcerdà, Cerdanya), la pleta d'Ara-vell (vora la Seu d'Urgell, Alt Urgell), etc.

⁴ També d'oli, si bé són edificis coneguts sobretot per la seva orientació vinícola.

⁵ L'estètica d'aquestes obres va lligada amb la funcionalitat. Es tracta d'una concepció específica del modernisme, i en altres edificis modernistes que no són cellers es veu clarament aquest lligam. Així, les golfes de la Pedrera de Barcelona (obra de Gaudí) estan pensades per a l'eixugada de roba estesa. També són bons exemples d'això que diem els escorxadors modernistes, com el de Tarragona (avui seu del rectorat de la Universitat Rovira i Virgili, situat a la part alta d'aquesta ciutat) o el de Tortosa (al barri de Remolins, inspirat en l'arquitectura mudèjar).

⁶ Pel que fa a l'àmbit de la Conca de Barberà i l'Alt Camp, en trobem a l'Espluga de Francolí, a Montblanc, a Rocafort de Queralt, a Pira, a Barberà de la Conca, a Sarra, a Cabra del Camp, al Pla de Santa Maria, a Nulles, a Vila-rodona, a Santes Creus i a Alió. Pel que fa a l'àmbit del Priorat i de la Terra Alta, en trobem a Falset, a Cornudella de Montsant, a Gandesa, a Vilalba dels Arcs i al Pinell de Brai. Aquesta llista no s'ha de considerar necessàriament tancada, però sí prou completa. A la Ribera d'Ebre no hi ha tradició vitivinícola, sinó més aviat hortofruccícola (a diferència del Priorat i la Terra Alta, que són de secà).

Fundada el 1886

**PASTISSERIA
BOMBONERIA
CONFITERIA
GELATERIA**

Major de Sarrià, 57**08017 BARCELONA****Tels. 93 203 07 14 / 93 203 00 04****Pl. de Sarrià, 12-13****08017 BARCELONA****Tel. 93 203 04 73 / Fax 93 280 65 56**

llengua. En efecte, l'apel·latiu de *catedral* és habitual per a referir-se a edificis grans que, a més, són referents o emblemàtics en algun àmbit. Així, en l'àmbit esportiu, el pavelló olímpic de Badalona (inaugurat amb motiu dels Jocs Olímpics de Barcelona de 1992) s'anomena popularment *la catedral del bàsquet*. L'expressió fa referència a les mides de l'edifici, però també és un reflex de la importància i arrelament de la tradició basquetbolística de la ciutat de Badalona. D'altra banda, tal com recull el *Gran diccionari de la llengua catalana* (Enciclopèdia Catalana, 1998, s.v. *catedral*), l'expressió *catedral dels castells* s'aplica al castell humà de cinc de vuit⁷. S'ha de precisar, a més, que en el cas dels cellers modernistes no és una denominació tan sols popular, sinó que hi ha un cert grau d'institucionalització: els cellers de l'Espluga de Francolí, del Pinell de Brai i de Gandesa utilitzen el reclam turístic *la catedral del vi* per a referir-s'hi⁸.

Els avatars polítics que han tingut lloc al llarg de la història també han marcat l'evolució semàntica dels mots, de manera que algun mot pot haver donat dos significats diferents segons el marc polític i administratiu. És el cas dels mots *batlle* i *paer*, els quals tenen un significat específic al Principat d'Andorra, diferent del que tenen a la resta del domini lingüístic, per tal com és un estat independent i ha desenvolupat les seves pròpies figures institucionals. En efecte, a Catalunya, a la Catalunya Nord, a les Illes, etc., el mot *batlle* (femení *batllessa*) ha acabat designant l'autoritat política del municipi; és, doncs, sinònim del mot *alcalde* (o, com s'ha dit tradicionalment en les comarques de Ponent,

del mot *paer en cap*). En canvi, al Principat d'Andorra *batlle* (femení invariable: *la batlle*) ha acabat designant el jutge de primera instància.

Semblantment, el mot *veguer* significava, en principi, 'representant del rei sobre el territori' (per això, l'ordenació territorial de Catalunya s'ha fet amb vegueries). Tot i la desaparició d'aquesta figura durant l'edat moderna, al Principat d'Andorra hi ha perviscut fins a 1993, quan es va aprovar la Constitució d'Andorra. El terme feia referència als representats dels dos coprínceps, el bisbe d'Urgell i el president de la República Francesa. S'hi mantenia el significat primigeni de 'representant del senyor sobre el territori', però amb unes funcions diferents de l'antic veguer que veiem a Catalunya⁹.

Un darrer exemple és la paraula *segarreta*. Els habitants de la Segarra –terra cerealícola– treballaven la pròpia terra a principis d'estiu (temps de sega); però cap a finals d'estiu (temps de verema) es llogaven als vinyaters del Penedès –terra vitivinícola–. Això explica que, al Penedès, el mot *segarreta* acabés sent sinònim de 'jornaler temporer'. Avui dia, al Penedès els immigrants provinents del nord d'Àfrica que es lloguen a la terra reben també el nom de *segarretes*.

En definitiva, es pot afirmar que sense conèixer les vicissituds bèl·liques, urbanístiques, socials, econòmiques o d'altra mena, alguns significats o fins i tot alguns mots quedarien sense explicar. Això referma la idea que una llengua s'ha d'ensenyar i explicar conjuntament amb els referents culturals que hi estan lligats. ◆

⁷ Val a dir que aquest ús metafòric de caràcter locatiu és molt habitual. Hom parla de *feu* per a referir-se a un indret on un partit polític o una tendència ideològica té un arrelament molt fort (*la Selva del Camp és un feu socialista*); de *bressol*, per a referir-se als territoris que simbolitzen el naixement d'una nació (*Ripoll és el bressol de Catalunya*); de *santuari*, per a referir-se als indrets emblemàtics per a un grup ideològic (*El Fossar de les Moreres de Barcelona és el santuari del catalanisme*) i en què rarament entren ingerències externes (*Aquell edifici és el santuari dels punks*); etc.

⁸ Hom pot trobar cellers de certa grandària construïts també durant el segle XIX o principis del segle XX en altres indrets de Catalunya, com a l'Alt Penedès o a la zona d'Allella (Maresme). Tanmateix, no s'hi donen algunes de les característiques que hem descrit: a part de la grandària d'alguns cellers, l'estètica exterior o el fet que siguin edificis aïllats (a diferència de les comarques interiors tarragonines, on hi ha profusió d'aquests edificis) fan que hom no hi doni l'etiqueta de *catedrals del vi*. S'ha de dir també que en espanyol anomenen *catedrals del vi* els grans cellers de Xerès.

⁹ Avui dia, la persona que representa un copríncep s'anomena senzillament *representant*. Amb l'aprovació de la Constitució d'Andorra (1993), algunes institucions i figures jurídiques van desaparèixer; a part dels veguers, també van desaparèixer, per exemple, els veedors (una mena de jutges).